

Юнг К.

АРХЕТИПИ КОЛЕКТИВНОГО НЕСВІДОМОГО
ПСИХОЛОГІЧНІ ТИПИ
ВИБРАНІ ПРАЦІ З АНАЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ¹

Юнг Карл Густав (1875—1961) — швейцарський психолог, філософ і культуролог. Одного часу був послідовником З. Фрейда, але розійшовся з останнім у поглядах на роль сексуального начала в психічному житті індивіда і на природу несвідомого. Розширив поняття «лібідо». Якщо у Фрейда це лише сексуальний потяг, то за Юнгом, лібідо є потік вітально-психічної енергії, що проявляється у всіх сферах свідомого і несвідомого життя людей. На основі психіатричної практики встановив факт тотожності між образами сновидінь у здорових людей, фантазіями психічнохворих, образами та мотивами міфів первісного суспільства. Зробив висновок, що ця тотожність має за причину колективне несвідоме. Висунув концепцію «архетипів», які знаходять прояв у поведінці, мистецтві тощо.

Юнг створив вчення про інтеграцію свідомого і несвідомого на основі автентичного тлумачення сим-

---

¹ Фрагменти однойменних творів К. Юнга упорядкував В. М. Тарасенко. Переклад фрагментів здійснено за виданням: История зарубежной психологии (30—60 гг. ХХ в.). Тексти.— М.: Изд-во МГУ, 1986. С. 152—165— *Прим, упоряд.*

волів колективного несвідомого в психіці людей. На думку Юнга «архетипи» несвідомого як компонент психіки в залежності від браку знання і виховання можуть таїти загрозу для індивіда і суспільства. Вона можлива через придушення колективно-несвідомої сутності психіки науково-практичною експансією європейського Я (загроза невротичних проривів архетипів в раціональні структури Я і неврозів десакралізованої свідомості). Загрозливі і крайнощі в поширенні східних релігійно-містичних культів, які розчиняють особистісне начало Я. Тому психоаналіз як адекватне тлумачення архетипічної символіки здатен урівноважувати всі компоненти психіки людини. Основні роботи: «Вибрані праці з аналітичної психології», «Архетипи колективного несвідомого», «Психологічні типи».

ПСИХІКА З ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ

Ми хочемо надати поняттю «лібідо» дійсно належна значення, а саме значення енергетичне, для того, щоб енергетично розуміти живе здійснення і замінити стару «взаємодію» абсолютно еквівалентними відношеннями. Ми не повинні хвилюватися, якщо нам докорятимуть у віталізмі. Ми також далекі від віри в специфічну життєву силу, як і від інших метафізичних світоглядів. «Лібідо» — саме такою повинна бути назва енергії, яка виявляється у життєвому процесі і суб'єктивно сприймається як прагнення і бажання. Такий погляд навряд чи потребує захисту. Таким чином, ми тільки приєднуємося до могутньої течії часу, яка прагне енергетично зрозуміти світ явищ. Нехай задовольняється вказівкою на те, що все, апперциповане нами, можна зрозуміти як дію сил.

У різноманітності явищ природи ми бачимо воління, лібідо у найрізноманітніших застосуваннях і утвореннях. На стадії дитинства лібідо перш за все виявляється у формі інстинкту годування, який обслуговує зростання тіла. Повільно разом з поступовим розвитком тіла відкриваються нові сфери застосування лібідо. Останньою важливою сферою застосування є сексуальність.

З описової точки зору психоаналіз бачить численність потягів і серед них як часткове явище — сексуальне, крім

того він визнає деякі лібідозні припливи і в не сексуальних потягах.

Інакше з генетичної точки зору. Тут вбачається виникнення численності потягів з відносної єдності, з лібідо: від лібідо, що обслуговує функцію розмноження, постійно відокремлюються і приєднуються до нових форм його вияву лібідозні припливи.

СТРУКТУРА НЕСВІДОМОГО

Згідно з моїм поглядом, у несвідомому розрізняються два відділи. Один з них я називаю несвідомим особистим. Воно включає весь психічний зміст, що забувається протягом життя. Його сліди постійно залишаються у несвідомому, навіть якщо їх свідоме сприйняття стає неможливим. Крім того, особисте несвідоме вміщує всі підсвідомі враження і сприйняття, які не заряджені достатньою часткою енергії, щоб досягти свідомості. Сюди належать ті несвідомі комбінації уявлень, які надто слабкі і неясні, щоб стати свідомими. Нарешті, особисте несвідоме включає весь психічний зміст, що сполучений з свідомою установкою. Він уявляється недосяжним, головним чином, внаслідок його моральних, естетичних і інтелектуальних недоліків. Для людини неможливо постійно відчувати і думати піднесено, правильно і правдиво; прагнучи підтримати ідеальну установку, вона автоматично витісняє все те, що для неї не підходить. Якщо якась одна функція, наприклад мислення, розвинута у високій мірі і переважає у свідомості, то функція відчуття звичайно виявиться витісненою у несвідоме.

Другий відділ несвідомого — так зване надособисте, або колективне несвідоме. Зміст цього колективного несвідомого не особистий, а колективний, іншими словами, належить не одній якійсь особі, а щонайменше цілій групі осіб; звичайно він є належністю цілого народу або, нарешті, всього людства. Зміст колективного несвідомого не набувається протягом життя однієї людини, його складають природжені інстинкти і первісні форми осягнення— так звані архетипи, або ідеї. Дитина хоча і не має природжених уявлень, але має високорозвинутий мозок, який надає можливість певним чином функціонувати. Мозок успадкований нами від предків. Це органічний результат психічних і нервових функцій всіх предків даного суб'єкта. Таким чином, дитина, входячи у життя, вже має ор-

ган, що готовий діяти саме так, як діяли подібні йому органи у минулі віки. У мозку закладені преформовані інстинкти, а також і первісні типи, або образи, основи, згідно з якими здавна формувалися думки і почуття нового людства, що включали все величезне багатство міфологічних тем. Звичайно, нелегко довести наявність колективного несвідомого у нормальної людини, однак явні сліди міфологічних образів можна знайти у сновидіннях. Існування колективного несвідомого найлегше прослідкувати у відомих випадках розумового розладу, особливо при шизофренії. Тут ми знаходимо іноді вражаючу кількість міфологічних образів. У деяких хворих з'являються символічні ідеї, які неможливо пояснити досвідом їхнього суб'єктивного життя, а тільки історією розуму всього людства. У таких випадках виявляється дещо подібне до первісного міфологічного мислення, що розкривається у певних, належних йому первісних формах, які не схожі з нормальним мисленням, при якому постійно застосовується особистий досвід.

Особисте несвідоме включає комплекси, що належать суб'єктові і утворюють невід'ємну частину його психічного життя. Якщо якийсь комплекс, що повинен бути поєднаним з «Я», стає несвідомим завдяки витісненню або зменшенню його потенційності, то даний суб'єкт зазнає відчуття втрати; коли ж втрачений начебто комплекс знов стає свідомим завдяки, наприклад, психотерапевтичному лікуванню, то у його носія з'являється прилив психічної енергії. Неврози часто виліковуються цим шляхом. Якщо ж комплекс колективного несвідомого поєднується з «Я», то даний суб'єкт буває вражений незвичністю його змісту. Останній відчувається ним як щось жахливе, надприродне, часто як загрожуюче. Іноді він може викликати і відчуття допомоги надприродних сил, а найчастіше виявляється шкідливим, хворобливим і призводить до дійсної фізичної хвороби чи до психічного відчуження від нормального життя. Індивідуальна свідомість завжди змінюється за своїм характером завдяки поєднанню з цим змістом, що повинен у нормальному порядку залишатися несвідомим. Якщо лікареві вдається вилучити подібне хворобливе поєднання із свідомості, то хворий відчуває полегшення, бо звільняється від тягара, що тиснув на нього. Раптове вторг

¹ Преформація — це вчення про наявність в статевих клітинах сформованих зародків.—
Прим, у поряд.

нення подібного чужого змісту часто має місце на перших стадіях шизофренії. У хворого трапляються химерні думки, все навкруги змінюється, обличчя навколишніх людей вдаються чужими і спотвореними тощо.

Зміст особистого несвідомого видається нам частиною власної психіки, зміст же колективного несвідомого здається для неї чужим, наче привнесеним ззовні. Зворотне введення у психіку особистого комплексу часто полегшує і зцілює, між тим вторгнення комплексу колективного несвідомого найчастіше є неприємним і навіть небезпечним явищем. Подібний комплекс здається чимось надприродним, іншими словами, він супроводжується відчуттям шанобливого страху. Відповідність цієї теорії первісним віруванням у душі і духів очевидна: душі відповідають комплексам особистого несвідомого, духи — комплексам колективного несвідомого. Наукова точка зору прозаїчна, оскільки вона називає «психологічними комплексами» істот, які викликають шанобливий страх, що шановані як надприродні і що живуть в затінні первісних лісів. Але, зваживши на незвичайну роль, що відіграла в історії людства віра у душі і духів, не можна задовольнятися простим фактом існування подібних комплексів, треба вивчати їх і далі.

Існування комплексів легко доводиться дослідженням асоціацій. Дослід цей досить простий: той, хто його проводить, говорить якесь слово випробуваному, а той у відповідь повинен не гаючись назвати першу ж асоціацію, що спала на думку. Час реакції, тобто проміжок часу між словом-подразником і відповіддю, вимірюється хронометром. Можна було б очікувати, що всі прості слова викликають відповідно коротку реакцію, всі ж складні або рідко вживані слова — більш тривалу. В дійсності тривалість часу реакції залежить не стільки від цього, скільки від інших причин. Досить тривала реакція іноді несподівано викликається зовсім простим словом-подразником, іноді той самий суб'єкт без затримки відповідає на досить незвичні слова-подразники. Старанне вивчення індивідуальної психології випробуваних суб'єктів привело мене до висновку, що збільшення часу реакції викликається наявністю відчуття, асоційованого зі словом-подразником або ж з відповіддю. Саме ж відчуття завжди викликане тим, що слово-подразник «зачепило» якийсь комплекс. Тривалий час реакції — не єдиний симптом, що виявляє існування комплексу.

Комплекси, що виявляються дослідженням асоціацій, звичайно відносяться до обставин, котрі випробуваний суб'єкт волів би приховати; обставини ці часто мають болісний характер і навіть не усвідомлюються випробуваним суб'єктом. Коли слово-подразник зачіпає комплекс, асоціації іноді не виникають взагалі. Іноді ж вони, навпаки, постають у такій кількості, що моментальний вибір неможливий. Звідси й впливає порушення реакції, що виявляється різними симптомами, окрім продовження її часу. Більше того, якщо ми, скінчивши весь ряд дослідів, примусимо випробуваного повторити дані ним відповіді, то помітимо, що нормальні реакції він запам'ятовує; ті ж, що пов'язані з комплексом, легко забуваються.

Виходячи з цих фактів, можна підсумувати властивості автономних комплексів. Комплекс викликає певний розлад розумової реакції, завдяки йому відповіді затримуються або перекручуються; він викликає невідповідну реакцію або згладжує спогад про дану відповідь. Комплекс втручається у свідомість і розладжує наші наміри, тому ми називаємо його автономним. Досліджуючи нервово- або душевнохворих суб'єктів, ми бачимо, що комплекс, який розладжує реакцію, належить власне до головного змісту психічної хвороби. Ці комплекси не тільки розладжують експериментальні реакції, але й спричинюють хворобливий стан. Я досліджував деякі випадки, в яких випробуваний відповідав на відомі слова-подразники безладними і начебто безглуздими словами, що вихоплювалися в нього всупереч його свідомим намірам, наче його вустами промовляла чужа для нього істота. Подібні слова виходять з несвідомого комплексу. Комплекси, що збуджуються зовнішніми подразниками, здатні викликати раптову розгубленість або сильну емоцію, депресію, стан страху і всілякі душевні розлади. Дії комплексів подібні до дій незалежних істот, так що первісні теорії духів чудово змальовують, формулюють такі комплекси.

Цю паралель можна розвинути і далі. Деякі комплекси виникають завдяки важким переживанням, що заподіюють психічні рани, які не загоюються роками. Нерідко важке переживання витісняє певні якості, що необхідні для життя. Це породжує комплекс в особистому несвідомому. Первісна людина справедливо дивиться на це як на втрату душі, бо при цьому дійсно зникає певна частіша психіки. Багато комплексів виникає саме цим шляхом.

Але існує не менш важливе джерело комплексів. Тіль-

ки що описане джерело зрозуміле без зусилля, оскільки належить до свідомого життя, інше ж є темним і в ньому важко розібратися, тому що воно залежить від сприйняття і вражень, що впливають з колективного несвідомого. Ця особа звичайно не усвідомлює, що такі сприйняття впливають з несвідомого: вони уявляються їй викликаними зовнішніми конкретними фактами. Таким чином, вона раціоналізує внутрішні враження, природа яких для неї невідома. Насправді ж ці враження є ірраціональним ідейним змістом її власного розуму, якого вона раніше ніколи не усвідомлювала; він не породжується якимось зовнішнім досвідом.

АРХЕТИПИ КОЛЕКТИВНОГО НЕСВІДОМОГО

Гіпотеза колективного несвідомого стосується тих понять, які спочатку здаються дивними, але потім в міру їх застосування перетворюються мало не на звичні, як це трапилось з поняттям несвідомого.

Після того як філософська ідея несвідомого, що зустрічалася головним чином у Г. Каруса і Е. фон Гартмана, ледве не загинула під хвилею матеріалізму і емпіризму, не залишивши після себе значних слідів, вона знов поволі виникла у науковій, природничо орієнтованій медичній психології. Спочатку поняття несвідомого застосовувалося для визначення витісненого і забутого змісту. Вже у Фрейда — хоча це досить метафорично — несвідоме виступає як діючий суб'єкт і, по суті, є не чим іншим, як зоною саме такого витісненого і забутого змісту, і тільки завдяки цьому має практичне значення. Згідно з цим поглядом несвідоме має виключно особисту природу, хоча, з іншого боку, вже Фрейд визнавав архаїчно-міфологічний характер несвідомого.

До певної міри поверхневий шар несвідомого, безсумнівно, є особистим. Ми називаємо його «особисте несвідоме». Воно ґрунтується на більш глибокому шарі, що не є продуктом особистого досвіду, а природжений людині. Цей більш глибокий шар — так зване колективне несвідоме. Я обрав вислів «колективне», тому що це несвідоме не індивідуальної, а загальної природи, тобто воно на протилежність особовій психіці має один і той же зміст і форми поведінки — всюди і у всіх індивідів. Іншими словами, воно ідентичне у всіх людей і утворює існуючу у кожному загальну психічну основу надособової природи.

Існування певного психічного змісту виявляється лише через усвідомлення цього змісту. Тому ми можемо говорити про несвідоме лише остільки, оскільки у змозі показати його зміст. Змістом особового несвідомого є головним чином чуттєві комплекси, які утворюють інтимність душевного життя. Зміст же колективного несвідомого утворюють так звані архетипи. Для наших цілей таке позначення є точним і корисним, тому що воно показує, що в разі колективного несвідомого змісту мова йде про архаїчні, або первісні образи, тобто про всезагальні образи, ідо існують з давніх часів. Вираз «колективні уяви», які Леві Брюль застосував для позначення символічних фігур примітивного світогляду, без зусиль можна віднести до несвідомого змісту, тому що воно стосується мало не того ж самого предмета. У названих примітивних родових вченнях архетипи постають в особливій варіації. Зрозуміло, вони тут не є змістом несвідомого, а перетворилися вже в усвідомлені формули, які засвоюються більшою частиною у формі релігійного вчення, що є типовим виявом передачі колективного змісту, що первісно виник з несвідомого.

Іншим виявом архетипу є міф і казка. Однак тут йдеться про специфічні форми, що передавалися від покоління до покоління з стародавніх часів. Тому поняття архетипу може бути застосоване лише до колективних уявлень, оскільки воно означає тільки той психічний зміст, який ще не зазнавав ніякої свідомої обробки і, отже, є безпосередньою душевно-психічною данністю. В такому розумінні архетип значно відрізняється від історично сталих і вироблених формул. Як правило, саме на найвищих ступенях релігійних вчень архетипи з'являються в оформленні, яке надзвичайно виявляє оцінюючий і обмірковуючий вплив свідомої обробки. Навпаки, їхній безпосередній вигляд, що вражає нас у сновидіннях і мареннях, має багато індивідуального, незрозумілого і навіть наївного, як наприклад у міфі. Архетип являє, по суті, несвідомий зміст, який замінюється у процесі його становлення свідомим і чуттєвим, і притому в дусі тієї індивідуальної свідомості, в якій він з'являється.

Що є архетипом, було досить ясно сказано, коли розповідалося про його зв'язок з міфом, релігійним вченням і казкою. Справа ускладнюється, коли ми хочемо відповісти на запитання, що таке архетип з психологічної точки зору. Те, що міфи в першу чергу є психічними маніфес-

таціями, в яких постає сутність душі, раніше не визнавалося. Примітива мало хвилювало об'єктивна пояснення очевидних речей, скоріше, він мав нагальну погребу, або, краще сказати, що душа несвідомо незборимо прагнула асимілювати весь зовнішній чуттєвий досвід а подіями свого душевного життя. Примітиву недостатньо бачити сонце, що сходить і заходить,— це зовнішнє спостереження має стати одночасно психічною подією, тобто сонце у своєму перетворенні повинно представляти для нього долю бога або героя, який, по суті, не живе ніде, окрім як у душі людини. Всі міфологізовані процесії природи, такі, як літо і зима, фази місяця, період дощів тощо, є лише алегоріями об'єктивного досвіду, вони є символічним виразом внутрішньої і несвідомої драми душі, яка завдяки проекції, тобто, будучи перенесена на події природи, стає зрозумілою для людської свідомості.

Примітивна людина вражає суб'єктивністю свого усвідомлення світу. Якщо погодитися з таким припущенням, то ми повинні свіввідносити міфи з психічним світом цієї людини. Її пізнання природи висловлюється мовою несвідомих психічних процесів. В тому, що останні є несвідомими, полягає причина, чому раніше, пояснюючи міф, не зверталися до душі. Просто не знали, що душа містить всі ті образи, з яких колись виникли міфи, не знали, що наше несвідоме — це діючий і страждаючий суб'єкт, драму якого примітивна людина знаходила по аналогії у всіх великих і малих процесах природи.

В процесі моїх досліджень, присвячених структурі несвідомого, я був змушений провести логічне розрізнення між душею і психікою. Під психікою я розумів сукупність всіх психічних процесів, як свідомих, так і несвідомих. Під душею ж я розумію певний відмежований комплекс функцій, який найкраще за все можна було б охарактеризувати як «особистість». Для більш точного опису того, що я розумію при цьому, я змушений залучити деякі віддалені точки зору. Так, особливості явища сомнамбулізму (роздвоєння характеру, розщеплення особистості), в дослідженні якого головна заслуга належить французьким вченим, привели нас до тієї точки зору, згідно з якою в одному й тому ж індивідуумі може бути мов би «декілька осіб»...

Більш проникливому психологічному спостереженню вдається без особливих зусиль побачити наявність хоча б зародкових слідів розщеплення характеру навіть у нор-

мальних індивідуумів. Достатньо, наприклад, уважно стежити за кимось при різних обставинах, щоб відкрити, як різко змінюється його особистість при переході з одного середовища до іншого, причому кожного разу виявляється різко окреслений і явно відмінний від попереднього характер. Певне середовище потребує й відповідної установки. Чим довше й частіше така установка потребується, тим скоріше вона стає звичною. Люди в основному змушені бути у двох, цілковито різних середовищах: у домашньому колі, в сім'ї і у діловому житті. Ці два зовсім різних середовища потребують двох цілком різних установок, що обумовлюють роздвоєння характеру.

Відповідно до соціальних умов і необхідності соціальний характер орієнтується, з одного боку, на очікування і вимоги ділового оточення, з іншого боку, на соціальні наміри і прагнення самого суб'єкта. Звичайно домашній характер складається згідно з душевними запитами і його потребами у комфорті. Буває так, що люди у суспільному житті надзвичайно енергійні, хоробрі, уперті і безсоромні, вдома і в сім'ї виявляються добродушними, м'якими, поступливими і слабкими. Який же характер є істинним, де ж дійсна особа?

На це запитання часто буває неможливо відповісти. Тому ми з повним правом можемо обговорювати питання про дисоціацію особи як проблему нормальної психології. На мою думку, якщо продовжити наше дослідження, на поставлене запитання слід відповідати так, що у такої людини взагалі відсутній справжній характер, що вона взагалі не індивідуальна, а колективна, тобто відповідає загальним обставинам і загальним очікуванням. Якби вона була індивідуальною, вона мала б один і той же характер при всій розбіжності в установках. Вона не була б тотожною кожній даній установці і не могла б, та й не хотіла б, перешкоджати тому, щоб її індивідуальність виявлялася так і не інакше як в одному, так і в іншому стані. В дійсності вона індивідуальна,— як і будь-яка істота,— але тільки несвідомо. Своїм більш або менш повним ототожненням з кожною даною установкою вона обманює, принаймні, інших,— а часто й саму себе — відносно того, який її справжній характер, вона одягає маску, про яку їй відомо, що вона відповідає, з одного боку, її власним намірам, з іншого боку, поглядам її оточення, причому переважає то один, то інший момент. Цю маску, а саме установку, що приймається для даного

випадку, я назвав «персоною», термін, яким називалася маска давнього актора. Того, хто ототожнюється з маскою, я називаю «персональним» («особистим» у протилежність «індивідуальному»).

Обидві установки вищенаведеного прикладу суть дві колективні «особи», яких ми просто поєднаємо одним ім'ям,— «персона». Справжня індивідуальність відмінна від них обох. Отже, «персона» є комплексом функцій, що створилися на основі пристосування або необхідної зручності, але аж ніяк не тотожних з індивідуальністю. Комплекс функцій, що утворює «персону», відноситься виключно до об'єктів.

Внутрішня особа є той вид і спосіб відношення до внутрішніх психічних процесів, що притаманний даній людині, це є та внутрішня установка, той характер, яким вона звернена до несвідомого. Зовнішню установку, зовнішній характер, я визначаю словом «персона»; внутрішню установку — терміном «душа». В тій мірі, в якій установка звична, вона є більш або менш усталеним комплексом функцій, з яким «Я» може бути ототожнене. Мова відбиває це пластично: коли хто-небудь у відомих положеннях має певну звичну установку, то звичайно кажуть: «Він зовсім інший, коли робить те чи інше». Цим розкрита самостійність комплексу функцій звичної установки. Все виглядає так, наче інша особа оволодіває індивідуумом, наче «в нього вселяється інший дух». Внутрішня установка, душа, потребує такої ж самостійності, яка дуже часто відповідає зовнішній установці. Це один із найскладніших аспектів виховання — змінити «персону», зовнішню установку. Але також важко змінити й душу, тому що звичайно її структура так міцно згуртована, як і структура «персони». Подібно до того як «персона» є істота, що утворює нерідко весь видимий характер людини і у відомих випадках незмінно супроводжує його протягом всього життя, так і душа її є певним чином обмежена «істота», що має часом незмінно стійкий і самостійний «характер». Тому нерідко душа чудово піддається характеристиці і опису.

Що стосується «характеру» душі, то, виходячи з мого досвіду, можна встановити загальне положення, що вона в цілому доповнює зовнішній характер. Досвід вказує нам. Що душа звичайно включає всі ті загальнолюдські якості, яких бракує свідомій установці. Тиран, якого переслідують тяжкі сні, темпі передчуття і внутрішні страхи, є

типовою фігурою. Зовні безсоромний, жорстокий і неприступний, внутрішньо він піддається кожній тіні, підкоряється кожній примсі так, неначе він несамостійна істота. Отже, душа його має ті загальнолюдські якості визначеності і слабкості, яких зовсім позбавлена його зовнішня установка, його «персона». Якщо «персона» інтелектуальна, то душа, напевне, сентиментальна. Доповнюючий характер душі стосується також і статевого характеру. Жінка, що є у високій мірі жіночною, має мужню душу, мужній чоловік має жіночну душу. Ця протилежність виникає внаслідок того, що, наприклад, чоловік є не в повній мірі і не у всьому мужнім, але має (у нормі) і деякі жіночі риси. Чим більш мужньою є його зовнішня установка, тим більше з неї витравлені всі жіночі риси, тому вони проявляються в його душі. Ця обставина пояснює, чому саме дуже мужні чоловіки схильні до характерних слабкостей: до імпульсів несвідомого вони відносяться по-жіночому податливо і легко підкоряються їхньому впливу. Навпаки, саме найжіночніші жінки часто опиняються у певних внутрішніх питаннях невинними, настійливими і упертими, виявляючи ці якості у такій інтенсивності, яка зустрічається лише у зовнішній установці чоловіків. Ці чоловічі риси, виключені з зовнішньої установки жінки, стали у неї якостями душі. Тому, коли ми говоримо у чоловіків про душу, то у жінки ми мусимо по справедливості говорити про дух, щоб дати жіночій душі правильне ім'я.

Подібно до того як «персона», що виражає пристосування до середовища, є за загальним правилом значною мірою сформованою під впливом середовища, так душа виявляється оформленою під значним впливом несвідомого і його якостей. Як «персона» у первісному середовищі майже неминуче приймає первісні риси, так душа переймає, з одного боку, архаїчні риси несвідомого, а з іншого боку, його символічно-проспективний характер. Звідси виникають та «повнота передчуттів» і той «творчий» характер, що притаманні внутрішній установці.

«Я», на мій погляд, є комплексом уявлень, який утворює для мене центр мого поля свідомості і який виявляється безперервним і тотожним самому собі. Тому я й кажу про комплекс «Я». Цей комплекс є настільки ж змістом свідомості, наскільки і умовою свідомості, бо психічний елемент усвідомлено мною у тій мірі, в якій він віднесений до комплексу «Я». Однак, оскільки «Я» є лише центром мого поля свідомості, воно не тотожне з моєю пси-

хікою в цілому, а є лише комплексом серед інших комплексів. Тому я розрізняю «Я» і самість, оскільки «Я» є лише суб'єктом моєї свідомості, самість же є суб'єктом всієї моєї психіки, отже, і її несвідомої сфери. У цьому розумінні самість була б (ідеальною) величиною, що включає в себе «Я». Самість часто з'являється у несвідомих фантазіях у вигляді ідеальної особи, наприклад як Фауст у Гете.